

Dömdödöm az iskolában¹

Adalékok az *Iskola a határon* és a *Négyszögletű Kerek Erdő* világához

Vathy Zsuzsa emlékének²

Vajon lehet-e véletlen, hogy Lázár Ervin gyönyörűséges mesefüzére, a *Négyszögletű Kerek Erdő* nem kevés Ottlik-reminiszcenciát tartalmaz? Olvassunk a szövegben „medveforma férfi”-ról, essék szó Ló Szerafinról, s főképpen: hallgassuk csak Dömdödömöt – rendszeresen olyan kifejezésekbe, motívumokba botlunk, amelyeket mindkét író felhasznált.

De vajon mikor mondhatjuk azt, hogy egy motívum egyben allúzió, intertextus, áthallás, evokáció, netán az egész mű parafrázis? Mi dönti el, hogy egy „bárányfelhő” véletlenül került-e mindkét szövegbe, vagy van közös eredetük eme égi jószágoknak...? Nyilvánvalónak tűnik, hogy ha az író tett olyan dokumentált gesztust, amellyel utalt az átvételre, kétség sem férhet a szándékossághoz. Esetünkben egyetlen ilyenről tudunk, ez pedig Lázárnál a „Dömdödöm” név, melynek eredetéről ő maga nyilatkozik, s hozzá azt kapcsolatba Ottlik remekművével, az *Iskola a határon*-nal.³ Mint a későbbiekben láthatjuk majd, van azonban még legalább tucatnyi olyan fragmentum, amely mindkét műben szerepel, s amint olvassuk ezeket, érzékeljük, hogy szaporodásukkal a véletlenek valószínűségét egyre inkább kétséggé teszik.

Lengyel Péter nem tud róla⁴, hogy Lázár Ervin – akivel az ezerkilencszázhatvanas években s még egy ideig együtt dolgozott az *Élet és Irodalom*

¹ A tanulmány a kőszegi Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete támogatásával készült. Külön köszönöm Erdei Júlia tanítónő, Komáromi Gabriella irodalomtörténész, Sűth Gabriella középiskolai tanár, Kováts Dániel nyelvész és Lengyel Péter író nélkülözhetetlen segítségét! F. B.

² Vathy Zsuzsánál, az író feleségénél szerettem volna rákérdezni Lázár Ottlik-vonzódására, de sajnos ezt már nem tehetem meg. A költőnő 2017. január 7-én hunyt el, dolgozatom írása idején.

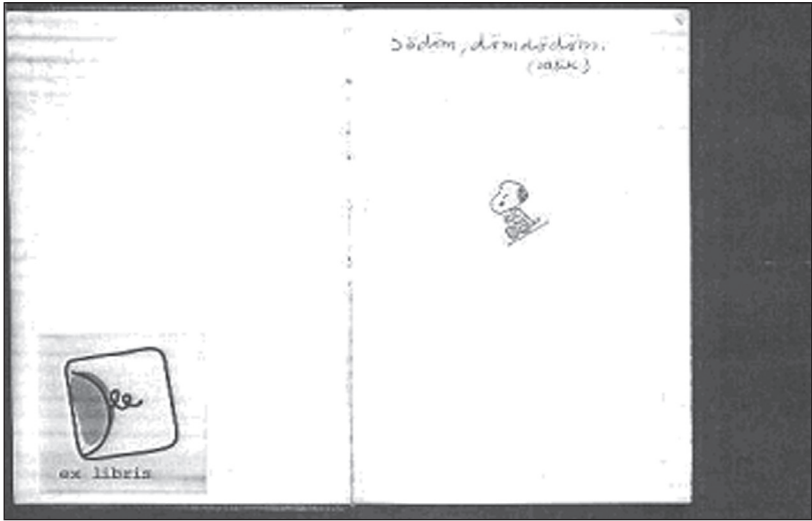
³ Lásd Komáromi Gabriella *Élet és Irodalom*-beli közlését a főszövegben.

⁴ Lengyel Péter 2014. március 23-i e-mail-kozlése.

lom szerkesztőségében, illetve Lázár varsói ösztöndíja idején (1968–1969) több baráti levelet váltottak (KOMÁROMI 2011; 147–154) – valaha is nyilvánkozattatna Ottlik-rajongását, illetve szándékosan emelt volna át motívumokat az *Iskola a határon*-ból. Lázár Ervin monográfiája, Komáromi Gabriella azonban meglepő eredménnyel szolgált néhány évvel ezelőtt: Lázárnak volt egy – üres! – jegyzetfüzete, melynek első oldalán csak ennyi állt: „Dödöm, dömdödöm! (Ottlik)” (KOMÁROMI 2012; 9). A kiváló irodalomtörténész meg is írta felfedezését az *Élet és Irodalomban*, ebből a cikkből idézünk hosszabban: „Arról, hogy Ottliknak köze van a névadáshoz, először Emőd Teréztől, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársától hallottam, aztán Vathy Zsuzsától, s bennem is »elmentődött« valahonnan egy nyugtalanító szövegemlék. Türelmesen kerestünk, de hiába. Most néhány nap leforgása alatt minden előkerült.

A Petőfi Irodalmi Múzeum hangtárában – miközben a sárszentlőrinci Lázár-emlékház anyagát válogatták – ráakadtak Tasi József Lázár-interjújára, amely 1984. szeptember 12-én készült. Tasi megemlíti Bertha Bulcsut, aki interjút készítve 1969-ben leemelt egy »vászonkötésű« kötetet Lázár könyvespolcáról, amelynek az első oldalán ez állt: »Döm, döm, döm. (Ottlik)« (A szöveg pontatlan a Bertha-interjúban. Bertha Bulcsu: *A meztelen király*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1972, 25. p.) Amúgy üres lapokkal volt tele a könyv. »Igen, az *Iskola a határon*-ban van egy rész – mondta Lázár [...] megfogott engem [...] ezért fölírtam az ilyesmit. Nagyon könnyen lehet, hogy ez a Dömdödöm, ez akkor született meg.« A *Dömdö-dömdö-dömdödöm* című mese kézírata fennmaradt, 1971. szept. 10–11-én írta. Másfél-két évig ízlelgette, dédelgette a Dömdödöm szót. (Hány ilyet találunk a Naplóban!) Az *Iskola a határon* első kiadása pedig ma is ott van a könyvespolcán.

Vathy Zsuzsa nemrég rátalált a »vászonkötésű kötetre«, benne a »motóra«: »Dödöm, dömdödöm (Ottlik)«. (Az üres lapokon kiadatlan naplójegyzetek vannak.) Utánanéztem, az Ottlik-szakirodalomban szerepel már, hogy Dömdödöm előképe az *Iskola a határon* egyik hőse, Jaks Kálmán. (Lásd például JAKUS Ildikó–HÉVIZI Ottó: *Ottlik-veduta*. Kalligram, 2004, 160. p.)”

A szándékosság kétségtelennek tűnik tehát, a kérdés most már csak az, vajon milyen jelentések társíthatók az intertextus(ok)hoz.

Ha magunk is szétnézünk a szakirodalomban, azt láthatjuk, hogy Komáromi Gabriellán, illetve az általa idézett szerzőpároson kívül alig foglalkozott valaki e kézenfekvőnek tűnő kérdéssel. Akadnak szerzők, akik ugyan észreveszik a párhuzamot, de igazán érdemben még senki nem fejtette ki az allúziók jelentésköreit (ez persze nem is volt céljuk). A kérdést korábban említette Fenyő D. György és Tamás Zsuzsa (FENYŐ D. 1997; 365–366, TAMÁS), az utóbbi időből pedig lásd Miklya Zsolt esszéjét *Dömdömdöm a határon* címmel (MIKLYA). A párhuzam legújabb feldolgozása egy kisfilmben található, amellyel a fiatal amatőr alkotók, Kőrösi Máté és Szalai Márk megnyerték a *Kortárs* folyóirat és a *Kortárs Online* kulturális portál *Ottlik 101*-filmpályázatát.⁵ E nyolc és fél perces (vajon véletlenül éppen ennyi vagy Fellini okán?) filmetűd Medve Gábort és Dömdömdömet azonosítja egymással, felhasználva az *Iskolából* (például) a „medvesapó”-motívumot is.

*

A nyelvről való gondolkodás mindkét író poétikai törekvései közül talán a legfontosabb. Mint az közismert, az *Iskola a határon* egy olyan hosszabb bevezető fejezettel indul, amely expressis verbis „*Az elbeszélés nehezégei*”-t tematizálja, és később majd Medve Gábor – vö. a „medvefor-

⁵ Kőrösi Máté – Szalai Márk: Dömdömdöm = <https://www.youtube.com/watch?v=GUZid5UcGNE> [2017. 01. 06.]

ma férfi⁶ mint az egyik narrátor! – végeredményben arra a következtetésre jut (barátaival együtt), hogy a teljesség csak a hallgatásba fér bele.⁷ Dömdödöm figurája pedig annak a magatartásnak és világszemléletnek a szimbóluma, amely a nyelvet egyetlen szóra – azaz majdnem-hallgatásra – egyszerűsíti. Ez a szó alapvetően azt jelenti, hogy „szeretlek”, de ezenkívül mindent és bármit jelenthet – az adott kontextustól és hangsúlytól függően. Az *Iskola a határon*-beli, eredeti szituációban nincs jelentése a „Döm, dödöm”-hümmögésnek, éppen azt hivatott jelezni, hogy nem lehet érteni (pontosabban hallani), miről beszélnek a szereplők (s az sem mellékes, hogy a Dömdödömnek megfeleltethető figura, Jaks Kálmán eleve szűkszávúsággal jellemezhető).⁸ Ugyanakkor éppenséggel ez a hümmögés menti meg az egyik főszereplő, Szeredy Dani életét, azaz itt is olyan univerzália szerepét játssza az értelme(zhete)tlen nyelvi fragmentum, amely valami képpen a létezés egészével hozható összefüggésbe.⁹

A második legerősebb motívum, melyről meggyőződésünk szerint tudatosságot tételezhetünk fel, a „Szerafini” név. Szerafini [Gyula] neve 13-szor fordul elő az *Iskolában* és 7-szer a *Budában*.¹⁰ (Nem gondolnánk

⁶ „Most már nem aggályoskodtam. Futottam. Ha egyszer Mikkamakkának hívják, nem lehet akárki. Futottunk végig a fálun, ahogy a lábunk bírta. A szembejövőknek kikerekedett a szeme láttunkra. Nicsak, itt fut egy medveforma férfi meg egy gyerekforma macska! Ettől elnevelték magukat. A nevetés ránk is ránk ragadt, a réten már nevetve futottunk” (LÁZÁR 1997; 6).

⁷ „Nem jók a szavak. Valahol talán tudja a dolgokat, szavak nélkül; s ezért nem szeret magyarázkodni. Minél jobban ritkulnak a szavak, annál jobban sűrűsödik az igazság; s a végső lényeg a hallgatás táján van, csak abba fér bele” (OTTLIK 2007; 195).

⁸ „Századosi egyenruhát viselt, és elég magas, sovány, korán őszülő fiú volt. Szeredyt feltartóztatta a küszöbön, és egy pillanatig szótlánul nézett a szemébe, merev kis mosollyal az arcán. Aztán két szót mondott neki, két végletes szót, amiből csak ilyen morgásfélét értettem:

– Dödöm. Dömdödöm.

– Hm? – Szeredy fél lépést hátrált, felhúzta a szemöldökét, és gyorsan ő is elmosolyodott, pontosan ugyanúgy, ahogy az idegen százados. – Hm? Igen?” (OTTLIK 2007; 215).

A regény szövegében később szerepel, de a közös gyerekkort idézi fel az alábbi mondat, amely arra utal, hogy a szereplő elárulta a barátját, s ezért „...úgy elszótlanodott abban az órában, hogy később is, örökre szűkszávú maradt” (OTTLIK 2007; 244) – azaz „Dömdödöm-tulajdonság”-okat vett fel... (lásd a fenti, *Élet és Irodalomból* származó idézetet!)

⁹ Lázár Ervin szavait lásd erről szintén a Komáromi-szövegből vett idézetben!

¹⁰ Hadd jegyezzük meg, hogy az Ottlik- és a Lázár-mű közötti ok-okozati párhuzamkeresés ez esetben természetesen csak az *Iskolára* vonatkozik, hiszen a Ló Szerafin-történet először a *Bikfi-bukfenc-bukferenc* című kötetben jelent meg 1976-ban (Bp., Móra), a *Buda* pedig csak 1993-ban (Bp., Európa). – Nincs ugyan kizárva, hogy Lázár Ervin ismerte Ottlik *Budájának* kéziratrészleteit (melyek közül né-

e mennyiségeket szándékosnak, ám mégiscsak érdekes, hogy éppen két meseszámról van szó...) Ló Szerafin, a csodaparipa hordozza ezt a nevet Lázár Ervinnél, ám a ló-motívum önmagában is még legalább két szöveg helyen mutat párhuzamot: „– Ló! – mondta Szeredy felháborodva” (OTTLIK 2007; 170); „– Dehogy felejttem! – mondtam. Ezt úgy kellett érteni, mintha azt feleltem volna: »Ló!«, csak én Szeredyvel akkor már réggen azt játszottam, hogy rendes nyelven beszélünk. A könyvet, amiről szó volt, még januárban kaptam Júliától. – Várd meg a villamosomat – mondtam, mert láttam, hogy Medve indulni készül. // – Ló! – mondta. Ez azt jelentette, hogy dehogy várja. Aztán mégis megvárta” (OTTLIK 2007; 354). Azonnal szemet szűr itt is a nyelv fontossága és a kommunikáció rejtjelezettsége, azaz annak látszólagos felszínessége mellett érzékelhető mélysége: azok között, akik félszavakból vagy szavak nélkül is értik egymást – „civilben” is mint katonaiskolások.

S ne feledkezzünk meg arról sem, hogy mindkét műben hangsúlyos jelentésképző szerepe van a tagolatlan nyelvi jeleknek, indulatszavaknak, értelmetlen töredékeknek, hangutánzó és hangulatfestő szavaknak, mint például mindjárt az *Iskola* elején e különös „párbeszéd”-ben: „– Sz – mondtam dühösen. – Mb” (OTTLIK 2007; 6)¹¹ – vagy a *Négyszögletű...* egy kis életképében: „Bruckner Szigfrid reggelizett, a másik kettő meg elővett szépen egy fűrészt, és nyissz-krr-zrr-nyissz, fűrészelni kezdte a fát” (LÁ-ZÁR 1997; 24). (Kiemelések tőlem – F. B.)

hány először a *Híd* 1979/11-es Ottlik-számában látott napvilágot), de ez egyrészt nem valószínű, másrészt mondandónk szempontjából irreleváns (és valószínűleg a kérdésfeltevés is erőltetett).

¹¹ Itt még tüneményesen elmagyarázza, dekódolja a szerző – mintegy „bevezet” bennünket az *Iskola*-olvasás módszertanába –, hogy mit is jelent az ő világukban két értelmetlen betűsor: „Szeredy Daninak azonban, aki mindezt tudta, és nevetett, csak mordultam egyet dühösen, halk torok- és ajakhanggal, »Mb!« vagy »Hmp«, de a hiteles, eltéveszthetetlen, valódi kiejtéssel, s ő értette, hogy mit akarok mondani. Értette pontosan. Ezt is nehéz megmagyarázni. Lefordíthatnám ilyenféleképpen: »Látod, marha, mit jártad annyit a pofádát, én itt ésszel figyelem a dolgokat már régóta, te meg a válságos pillanatban locsogni kezdesz nekem, hosszú, érzélgős történeteket adsz elő, és kitergeted bonyolult lelki finomságaidat, holott a fene se kíváncsi rá, s közben lecsúszunk a jó fekvőszékről...« Persze ez csak a látszólagos szöveg volna. Csak olyan beszéd, amivel voltaképpen ezt akarom közölni: »Áldásom rátok. Ki vagyok én, hogy pálcát törjek fölöttek? Megszenvetétek ti már a múltat s jövődet.« Vagy inkább: »Nézd, egy kicsit összeszorult a torkom, ne haragudj, cimborá. Furcsa és megindító az emberi sors. Ó, vajha boldogok lehetnétek. Odaadnám érte a fél karomat...« Továbbá a hangsúly befejező esése azt jelezte: »Ámbár dehogy adnám. A karomat nem adnám, legfeljebb az egyik lábamat, arra nincs olyan nagy szükségem. De azt is csak igazán a legvégső esetben. Vagy mit tudom én. Ne hazudozzunk. Csináljatok egymással, amit akartok. Füttyölök rátok. Mb!«” (OTTLIK 2007; 8–9). (A főszövegben a kiemelések tőlem – F. B.)

S van egy olyan szép toposz is mindkét alkotásban, amely szintén közvetett bizonyíték, vagy talán nem is bizonyíték, inkább csak sejtelmes allúzió, mely a *Sorstalanságnak* a *Háború és békére* reflektáló, híres jelenetét és a *Berlin fölött az ég* című Fassbinder-filmet is megidézi bennünk.¹² El-dönthetetlen, hogy szándékos egybecsengésről, egyértelmű utalásról beszélhetünk-e ennek kapcsán, bár erősen gyanakodunk, főleg, ha nemcsak a bárányfelhőket szemléljük az égen, hanem egybevillan bennünk „Medve Gábor” és „Medve Medárd” neve is...:

Ottlik:

„Hanyatt feküdtem, és inkább a bárányfelhőket néztem, ahogy úsztak az égen” (OTTLIK 2007; 459).

Lázár:

„– Nézz csak az égre! – mondta Mikkamakka.

– Nézek – szegte hátra a nyakát Medve Medárd.

A többiek is az eget nézték.

– Mit láatsz?

– Bárányfelhőket.

– Milyenek?

– Bodrosak.

– Na látod!

– Mi az, hogy »na látod«?

– Mit gondolsz, mitől bodrosak?

– Mitől? Tényleg, mitől? – álmélkodott Medve Medárd.

– Hát mert kibodorítottam őket – csapott a mellére Mikkamakka: – Mivelhogy én vagyok a bárányfelhő-bodorító.

– Ó – mondták mindannyian –, gyönyörűséges!

– Engem is kibodoríthatnál – sóhajtott Szirénfalvi Szürkevarjú Szeréna.

– Akkor csak ezt visszük el – mutatott Gepárd Géza Vacskamatira. – Mert ez nem dolgozott semmit.

– Dehogynem – siránkozott Vacskamati –, Mikkamakának segítettem.

– Tényleg segített? – kérdezte Medve Medárd.

Mikkamakka felelet helyett az égre mutatott.

– Nézzétek csak!

Ott úszott egy bárányfelhő. Olyan kócos, hogy még!” (LÁZÁR 1997; 55).

*

¹² Vö. VÁRI György (2003): *Kertész Imre. Buchenwald fölött az ég*. Kijárat, Budapest, 61–66.

Aztán ha további áthallásokat keresünk, tollunk egyre inkább elbizonytalanodik, amikor felsorolásukba kezdünk... Lehet, hogy *Kisfejű Nagyfejű Zordonbordon* és *Schulze őrmester* figurájának jelleme ugyanarról a töről fakad? Lehet, hogy ha az *Iskola*-beli *csuklózásnak* megfeleltethető a *bukfenczés* a *Négyszögletű...*-ben, mert testgyakorlat ez is, az is (bár emitt a kötöttség, szabályosság, amott éppenséggel a szabadság szimbóluma), akkor az *Iskolában* a sokszor besározódó és tisztogatott *bakancsok* között talán ott van Mikkamakka *bakancsa* is? Vagy: az *Iskolában* nem ugyanúgy *sikálják-tisztogatják-e* Orbán Elemér nyakát a többiek, mint Lázárnál Ló Szerafint bizonyos emberek, mindkettőjüket próbálván megszabadítani valamiféle – valóságos vagy vélt – szennyeződéstől?¹³

De talán még ezeknél a motívumoknál is meglepőbb, ha számba vesszük az iskolába bekerülő újoncokat: Bébé és Medve, Szeredy, Eynatten, Tóth Tibor, Czakó Pali, Formes Attila, Orbán Elemér. Ők ugyanis éppen annyian vannak, mint a Négyszögletű Kerek Erdő lakói: Dömdödöm, Szörnyeteg Lajos, Ló Szerafin, Aromo, Vacskamati, Bruckner Szigfrid, Nagy Zoárd és Mikkamakka, azaz nyolcan, ráadásul itt is és ott is 7 + 1-es „megosztás”-ban. Mert itt is és ott is van egy kiemelt, narrátori tulajdonsággal rendelkező kulcsszereplő: Bébé, illetve Mikkamakka.

Az pedig már igazán csak hab a tortán, hogy „M. [...] *kovászos uborkára* [gondolt]...” (OTTLIK 2007; 32)¹⁴, illetve „[a] *kovászos uborkát* igen szereti Szörnyeteg Lajos” (LÁZÁR 1997; 17). Vagy lássuk az *Iskolában* az egyik legfontosabb motívumot: „...akkor merült fel előtte valahogyan, mintegy megoldásként, a trieszti öböl. *Négyszögletű tér*” (OTTLIK 2007; 67). Nem

¹³ „Az álmos nézésű Merényivel a vastag nyakú, vörös hajú fiú jött be a mosdóba. A tiszthelyettes intésére elkapták s a csap alá nyomva, körömkefével sikálni kezdték Orbánt. – Ne sajnálja – szolt rá Schulze a vörös Burgerra, teljesen fölöslegesen, mert olyan irgalmatlanul súrolták a puha testű újoncot, hogy a nyaka már főttrákszínű volt” (OTTLIK 2007; 102). – „Itt él Ló Szerafin is, a kék paripa. Ó, tudod, kéknek született. Ami nem csoda, mert Ló Szerafin lócsoda. Vagyis hogy csodaló. Csakhogy az emberek nem hisznek a csodákban, a kék lovakban meg még kevésbé. Mosták, dörzsölték, szappanozták, sikálták szegény Ló Szerafint. Persze kék maradt. Erre befestették szürkére, pejre, feketére, sárgára. De egykettőre levedlette a festett szőrt, és újra kéken ragyogott. Akkor aztán minden kezdődött előlről. Majd náthát kapott szegény Ló Szerafin a sok mosdatástól. Megszökött hát, s nekivágott a világnak. Bujkált, vándorolt, igen szomorú volt” (LÁZÁR 1997; 10). – Érdemes összevetni ezeket a passzusokat Péterfy Gergely *Kitömött barbár* című regényének azon szöveghelyeivel (125. és 306. oldal, s tkp. a 174. is), amelyek elbeszélik, hogy a művelt, kiváló gondolkodó, de fekete bőrű Angelo Solimanról hogyan próbálták meg lemosni a feketeséget a bécsiek – a XVIII. század végén! Péterfy regénye poétikailag, narratológiai és motívikus-allegorikus szempontból is bizvást nevezhető Ottlík és Lázár művei „folytatás”-ának. (A bekezdés kiemelései tőlem – F. B.)

soroljuk tovább, éppen csak még megemlítyük, hogy a következő kulcsmotívumhoz – „M. távoli, *magányos lovasokra* gondolt...” (OTTLIK 2007; 32) – már nem is a meseregényből, hanem egyenesen Lázár Ervin *Naplójából* érkezik a kérdés: „*Magányos lovas* voltam?” (LÁZÁR 2007; 54).¹⁵

*

A felsorolt „bizonyítékok” közvetlenül, illetve közvetetten, de kétségtelenül jelzik, hogy Lázár Ervin intertextusokkal fejezte ki tiszteletét Ottlik művészetére, gondolataira, szövegei iránt. Azon túl, hogy az *Iskola a határon* címére is megtalálhatjuk a – minden valószínűség szerint szándék nélküli – reflexiót a *Naplóban*: „Ystadtbba mennék, a fedett *uszoda*ba / De a sok *határ* utamat elállja” (LÁZÁR 2007; 41).¹⁶ A legeslegfontosabb összefüggés a két (élet)mű között a fenti kvázi-egyértelműségekkel aligha magyarázható: ez pedig a műcímek tartalmi párhuzama. (Nem mellesleg az ’uszoda’ is fontos motívum az *Iskolában* – a kerettörténetben és a kőszegi részben külön-külön is! –, azaz a két motivált szó együttes jelenléte e kis töredékben megint csak a két alkotó egymásra hatásának képzetét erősítheti az olvasóban.)

A címek összefüggéséhez előljáróban nem árt tudnunk azt sem, hogy a ’kerek’ szónak a magyar nyelvben lehet ’négyszögletes’ jelentése is. Sőt, nyelvünk egy korábbi korszakában a „kerek”-nek ’erdő’ jelentése is volt.¹⁷ Azaz a „Négyszögletű Kerek Erdő” cím némi túlzással és anakronizmussal szólva ’Kerek, Kerek, Kerek’-nek is mondható és érthető – ez pedig egy mesében természetesen minden további nélkül lehetséges... Talán ez a nyelvtörténeti, illetve dialektológiai tény magyarázhatja, hogy Hegyhátsál (Vas megye) határában ma is van egy határozottan négyszögletes alakú erdő, amelyet a falu népe nemes egyszerűséggel mégis „Kerekerdő”-nek nevez...¹⁸ (Az író családja nem tud róla, hogy Lázár Ervin ismerte volna ezt a valóságban is létező Négyszögletű Kerek Erdőt...¹⁹)

¹⁵ A bekezdés kiemelései tőlem – F. B.

¹⁶ Kiemelések tőlem – F. B.

¹⁷ Itt is köszönöm Kováts Dániel nyelvésznek – aki maga is négy évig cőger volt Kőszegen – szíves e-mail-közlését: „A *kerek* szóval kapcsolatban szeretném felhívni a figyelmedet arra, hogy annak egyes tájnyelvekben van ’négyszögletes’ jelentése (*Új Magyar Tájszótár*, 213). A másik figyelemre méltó tény, hogy az ómagyar korban a *kerek*nek volt ’erdő’ jelentése (*A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, 454)” (KOVÁTS Dániel e-mailje, 2015. szeptember 24.). – Továbbá érdekes még Komáromi Gabriella szíves e-mail-közlése (2015. szeptember 26.), mely szerint „Ervin szívesen bibelődött nyelvtörténeti adalékokkal, de a *kerek* = négyszögletű azonoságra nincs nyom a *naplójában*. Igaz, a *napló* csak 1984-től datálódik.”

¹⁸ Köszönöm ezt az információt egykori egyetemi hallgatónak – nomen est omen... –, Erdei Júliának.

¹⁹ Komáromi Gabriella szíves szóbeli közlése alapján (2015).

Vajon nem ugyanez a kettős értelem jelenik-e meg Lázár oxymoron-címében (amelyet amúgy az ember minden következmény nélkül elvisel a hétköznapokban, azaz nem tűnik fel neki a mindennapi tapasztalat és a nyelvi megnevezés közötti ellentmondás)? S nem hasonló-e ez az értelemkettőződés az „iskola a határon” kifejezés alapjelentésének kétrétegűvé árnyalódásához, amikor címmé válik (’iskola = az élet iskolája’)? Mindkét cím egyfajta létmetafora tehát, amiképpen a szövegtestek a maguk novellafüzérszerűségével, lassú, évtizedeken keresztül történő keletkezésükkel, megjelenéskori visszhangtalanságukkal²⁰, kronotopikus struktúrájukkal, fejlődésregényszerűségükkel és példázatoságukkal további párhuzamokat mutatnak. S ha mindezek igazak, akkor a jól kihallható szándékos és szándék nélküli, de közös ihletből fakadó intertextualizálás révén Lázár Ervin szövegét joggal emelhetjük be a posztmodern allegorizáló parabolái közé, azaz Mészöly, Ottlik, Szabó Magda, Esterházy művei mellé.

²⁰ „A megjelenése [ti. a *Négyszögletű Kerek Erdőé*] utólag irodalmi eseménynek számít, de a nyolcvanas évek derekán nem vették észre. Azóta sem roskadozik a róla szóló tanulmányok alatt a könyvespolc” (KOMÁROMI 2011; 321). Maguk a szerzők pedig így nyilatkoznak: „Ma a Századvégnél láttam a »Négyszögletű...« második kiadásának levonatát. Hiába lesz olcsó, ezt sem veszik meg. Miért? Csak a felnőtteknek szóló könyvek fogynak el, a gyerekeknek szántak nem” (LÁZÁR 2007; 85). – „Ezt a regényt [ti. a *Budát*] előbb [...] meg kell írni” – mondja 1978–79-ben a Hornyik-interjúban Ottlik –, „aztán át kell adni a kiadónak, a kiadónak el kell fogadnia, ki kell adnia, és akkor az olvasóknak húsz évig kell olvasniuk, mint az *Iskola a határon*”, hogy rájöjjenek arra, mit is akartam mondani” (OTTLIK 1980; 270).

A regények általában vett működés módjukat tekintve is nagyon hasonlóak amúgy: a fõnt említett kronotopikusság és a műfaji jellemzők mellett a fabulában is párhuzamokra lelünk: idegenbe érkeznek meg a szereplők, és mindegyikük csalódott valamiben. Aztán egymás mellé teszik az életüket, s végül rájönnek, hogy a hallgatás a legmélyebb közlés, rájönnek, hogy élni „csak a szeretet éghajlata alatt” (OTTLIK 2007; 375) lehet. Ha pedig a két műnek a szimbolikáját tekintjük, akkor joggal kívánhatjuk: de jó lenne, ha a magyar valóságban minden iskola Négyszögletű Kerek Erdő lenne, ahol nem szögletesre akarják állandóan gyalulni a gyerekefejekben lakozó végtelen fantáziát, hanem meg akarják őrizni annak kerek(ded)ségét! Hiszen az Ottlik- és a Lázár-regény szereplői is ezt tették: az egyformásítással szemben megkeresték a különbözőségeiket, a különbözősében rejlő összetartó erőt, és végül meg is találták saját magukat – társaik segítségével. Mert tudták: „Hiába fűrösztöd önmagadban, / Csak másban moshatod meg arcodat” (József Attila). – Több mint érdekes, hogy ez a vers 1924 első felében keletkezett, éppen akkor, amikor a *Sár és bõ* korszaka kezdődik az *Iskola a határon* egyszerre fiktív és referenciális világában... – ebből is látható, hogy gyakran előfordul: jelentős alkotók lényegében ugyanabban az irodalomtörténeti pillanatban jutnak el igen hasonló gondolatok nyelvi megragadásának poétikai kísérletéhez. Így vezethet az út József Attilától Ottlikhoz, Ottliktól Lázár Ervinhez és Lázár Ervintől Péterfy Gergelyhez.²¹

*

Mindezek alapján jómagam nem zárok ki egy olyan értelmezési lehetőséget sem, amely a *Négyszögletű Kerek Erdőt* egyenesen az *Iskola a határon* parafrázisaként olvassa... – vagy legalábbis megenged egy olyan értelmezést, mely szerint a két író egymáshoz sok vonatkozásban nagyon hasonlatos példázatos történetekkel gazdagította (poszt)modern irodalmunkat.

Ebben az esetben pedig a paradigma, amelyben ezek a művek születtek, felfogható úgy is, hogy „a megszakítottság évei”-ben (Kulcsár Szabó Ernő) az Ottlik–Kormos–Pilinszky–Nemes Nagy–Weöres–Lázár-féle „gyermekirodalom” allegorizáló társadalomkritikaként is értelmezhető.

Hiszen mintha mindkét cím, mintha mindkét mű azt a „főjelentés”-t szolgálná, amelyik a szabadság és a kötöttség kettősségére utal, az emberi létezés ellentmondásos természetét hozza horizontunkba: az örök küzdelmet, amelyet mindannyian folytatunk a kötöttség–szabadság, bezárt–szabadság dimenzióival. Be vagyunk zárva iskolába, erdőbe, a saját

²¹ Lásd a 13. lábjegyzetet!

életünkbe, azaz nem vagyunk szabadok, de egyszer csak felismerhetjük saját létezésünk kulisszái között botorkálva az érzést, hogy a szabadság bármilyen körülmények között megteremthető, mert az nem külsődleges tapasztalat, hanem egyszerre kerek is és négyszögletes is, iskola is és erdő is, és egyik sem, azaz csakis a lélek belső útjain megelmlhető érzés, vagyis az egyetlen dolog ezen a világon, „ami biztosan van”.²²

Kőszeg–Szombathely, 2017. január

Kiadás

LÁZÁR Ervin (1997): *A Négyszögletű Kerek Erdő*. Osiris, Budapest

LÁZÁR Ervin (2007): *Napló, 1984–2006*. Osiris, Budapest

OTTLIK Géza (1980): *Próza*. Magvető, Budapest

OTTLIK Géza (2005): *Buda*. Magvető, Budapest

OTTLIK Géza (2007): *Iskola a határon*. Magvető, Budapest

Irodalom

FENYŐ D. György (1997): Összegző feladatok = Uó, *Poétai iskola*. Krónika Nova Könyvkiadó, Budapest, 365–366.

KOMÁROMI Gabriella (2011): *Lázár Ervin élete és munkássága*. Osiris, Budapest

KOMÁROMI Gabriella (2012): „Dödöm, dömdödöm”. *Élet és Irodalom*, 2012. május 18. 9.

MIKLYA Zsolt, Dömdödöm a határon = <http://www.honlap.parokia.hu/kozosseg/szerzo/76/> [2017. 01. 12.]

TAMÁS Zsuzsa, Dömdödöm. Lázár Ervin (1936–2006) = <http://www.oltalom.hu/uploads/text/159/2007%20januar.doc> [2017. 01. 27.]

VÁRI György (2003): *Kertész Imre. Buchenwald fölött az ég*. Kijárat, Budapest

²² „Ez mind belefér? Az egyetlen érzésedbe, hogy milyen volt átkelni az Oktogonon? Belefér, és még annyi más, hogy számolatlanul hányhatnád bele lapáttal a szavakat. Nem érdemes. Ezek nincsenek. Ami biztosan van, mondja Medve, az az érzés. Ennyire biztosan már semmi egyéb nincs. A világ, a többi ember megléte hipotétikus, vélelem, feltevés, amit elegendő számú próbálgatással valószínűsíteni tudsz. Elfogadod meglévőnek, minthogy mást nem tudsz csinálni, de jobb, ha nem felejtet el, hogy csak az érzés nem hipotétikus, biztosan csak az van” (OTTLIK 2005; 12).